

પોતાના પશુઓ
વિષે જાણો

વધારે ડાળજી, વધારે દૂધ

NATIONAL
DAIRY
DEVELOPMENT
BOARD

આ ગાવો અગ્નિજ્વલિત મદ્રમક્રન્તસીદન્તુ ગોષ્ઠે રણયન્ત્વસ્મે ।
પ્રજાવતીઃ પુરુરૂપાં ઇહ સ્યુરિન્દ્રાય પૂર્વીરુષસો દુહાનાઃ ॥

યૂયં ગાવો મેદયથા કૃશં ચિદશ્રીરં ચિત્ કૃણુથા સુપ્રતીકમ્ ।
મદ્રં ગૃહં કૃણુથ મદ્રવાચો બૃહદ વોવયં ઉચ્યતે સ્માસુ ॥

અથર્વવેદ

હે ગાય! આપના દૂધ અને ઘીથી દુર્બળ વ્યક્તિ પણ હૃષ્ટપુષ્ટ બની જાય છે,
તેમજ બીમાર વ્યક્તિ સ્વસ્થ થઈ જાય છે. તમારા અવાજથી ઘરનું વાતાવરણ
પવિત્ર થઈ જાય છે, તેમજ સભાઓમાં તમારી મહિમાનું વર્ણન થાય છે.

- અથર્વવેદ

પરિચય

દેશના દૂધ ઉત્પાદકોના મોટા વર્ગ એવા ગરીબ અને સીમાંત ખેડૂતોનાં ઉત્થાન માટે રાષ્ટ્રીય ડેરી વિકાસ નિગમ હંમેશા પ્રયત્નશીલ છે. આવા ખેડૂતોની આજીવિકા તેમણે પાળેલા એક કે બે પશુઓ થકી મળતાં દૂધ ઉપર આધારિત હોય છે. ફાયદાકારક ડેરી ઉદ્યોગમાં સ્વસ્થ પશુઓની ભૂમિકા કોઈથી છૂપી નથી. આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને રાષ્ટ્રીય ડેરી વિકાસ નિગમે 'દૂધ ઉત્પાદનની સારી પદ્ધતિઓ' નામની એક લઘુ પુસ્તિકા તૈયાર કરી છે, જેમાં પશુઆરોગ્ય, પ્રજનન, આહાર, ચારા ઉત્પાદન અને સંરક્ષણ વગેરે જેવી અનેક આધારભૂત માહિતી આપવામાં આવી છે.

ડેરી ખેડૂતો પાસે દૂધ ઉત્પાદનની વૈજ્ઞાનિક માહિતી હોવા ઉપરાંત એ પણ જરૂરી છે કે તેઓ પશુ દ્વારા વખતો વખત આપવામાં આવતાં સંકેતોને પણ સમજે, કારણ કે પશુ સંકેતોની યોગ્ય સમજ પશુના આરોગ્ય, સંચાલન, આહાર, સાફસફાઈ તેમજ પશુને થઈ રહેલી મુશ્કેલીઓ અંગેની મહત્વપૂર્ણ જાણકારી આપી શકે છે. લઘુ પુસ્તિકા 'પોતાનાં પશુઓ વિષે જાણો' એટલા માટે જ તૈયાર કરવામાં આવી છે કે જેની મદદ થી આપણે પશુઓ દ્વારા આપવામાં આવતાં સંકેતોને સરળતાથી સમજી શકીએ અને યોગ્ય સુધારાત્મક પગલા દ્વારા ભવિષ્યમાં થનારાં નુકસાનને ટાળી શકાય.

આ પુસ્તિકા એવાં પશુપાલકો માટે પણ ઉપયોગી સાબિત થશે કે જેઓ પોતાની પશુપાલનની રીતો બદલવા માટે સતત પ્રયત્નશીલ રહે છે.

અનુક્રમણિકા

એક નજરે	૧
૧. આરોગ્યના સંકેતો	૨
૨. શારીરિક સંકેતો	૩
૩. ગતિવિધિ ચક્ર	૮
૪. વિયાવાના સંકેતો	૯
(i) અવસ્થા ૧: વિયાણ પહેલાના સંકેતો (વિયાવાના ૨૪ કલાક પહેલાનાં)	૯
(ii) અવસ્થા ૨: વિયાણના સંકેતો (વિયાવાની ૩૦ મિનિટથી ૪ કલાક પહેલાનાં)	૧૦
(iii) અવસ્થા ૩: જેરમેલીનું બહાર નીકળવું (વિયાવાના ૩-૮ કલાક બાદ)	૧૦
૫. નવજાત વાછરડાંનાં સંકેત	૧૧
૬. પગ અને ચાલવા અંગેના સંકેતો	૧૩
૭. આહારના સંકેતો	૧૫
૮. સ્વચ્છતા અને તેને લગતા સંકેતો	૧૬
૯. ગરમીના કારણે તણાવના સંકેતો	૧૭
૧૦. તબેલા પશુઆવાસને લગતા સંકેતો	૧૭
૧૧. તણાવ અથવા દર્દ વખતે પશુ દ્વારા થતાં અવાજો	૧૯
ક . શારીરિક દશાના ગુણાંકો	૨૦
ખ . ઝૂમેન (પ્રથમ આમાશય) ભરાવના ગુણાંકો	૨૦
ગ . હુલન-ચલન/ચાલના ગુણાંક	૨૧
ઘ . પગના ગુણાંક	૨૨
ચ . વિષ્ટા છાણનાં બંધારણનો ગુણાંક	૨૩
છ . છાણ ઉપરથી પાચનનો ગુણાંક	૨૩
જ . આંચળના ગુણાંક	૨૩
ઝ . સ્વચ્છતા ગુણાંક	૨૪

એક નજરે

એક પશુ ઘણા બધા સંકેતો આપીને પોતાના આરોગ્ય વિશેની માહિતી આપી શકે છે, જેને પશુપાલક જાગૃત-અર્ધજાગૃતમાં સારાં કે ખરાબ રૂપે વ્યાખ્યાયિત કરે છે.

આ સંકેતોને સમજવા ખૂબ જ જરૂરી છે. કારણ કે આ સંકેતો સમયની સાથે સાચા પુરવાર થયા છે અને તેને માપી શકાય છે, સાથે જ તે પશુનાં સ્વાસ્થ્ય અને આરોગ્ય સંબંધિત એક આંતરિક અનુભૂતિ પણ વિકસિત કરે છે, જેની મદદથી તે પશુની સ્થિતિ વિશે યોગ્ય અંદાજ લગાવી શકે છે.

પશુઓ દ્વારા આપવામાં આવતા વિવિધ સંકેતો પશુપાલન સંબંધિત વિવિધ બાબતો જેમ કે આહાર, આવાસ, જગ્યાની ઉપલબ્ધતા, દિનચર્યામાં ફેરફાર, આરોગ્ય, સાફસફાઈ તેમજ અન્ય સામાન્ય ક્રિયાઓને પ્રતિબિંબિત કરે છે તેમજ તેમાં જો કોઈ પણ ફેરફાર જોવા મળે તો તરત જ યોગ્ય પશુચિકિત્સા મદદ લેવી જોઈએ.

આવા તમામ સંકેતોનો અને તેની પ્રાસંગિકતા નીચે કોષ્ટકમાં દર્શાવવામાં આવી છે.

ક્રમ	સંકેત	પ્રાસંગિકતા
૧.	આરોગ્ય	આહાર અને સારસંભાળની રીતો દર્શાવે છે.
૨.	શારીરિક ક્રિયા	સામાન્ય આરોગ્ય, આહારની આદતો, રોગ, પાચનની સ્થિતિ, ગરમી ઠંડીના કારણે તણાવ, દિનચર્યામાં પરિવર્તન, પોષકતત્વોની કમી, આવાસની સમસ્યા વગેરે દર્શાવે છે.
૩.	શરીરની અવસ્થા	સામાન્ય આરોગ્ય, વિચારવાની સ્થિતિ, આહારની આદતો. પાચનના રોગોની સમસ્યાની શક્યતા અથવા વિચારવા બાદ પ્રજનનની સમસ્યા
૪.	વિચારણ / પ્રસૂતિ	એવા અસામાન્ય સંકેતો કે જે જોવા મળતાં જ તરત જ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે
૫.	નવજાત	એવા અસમાન્ય સંકેતો કે જે જોવા મળતાં જ તરત જ વિશેષ ધ્યાન આપવું પડે છે.
૬.	પગ અને ચાલ	તે આહાર, ખરીની સારસંભાળ, ભોયતળિયું તેમજ આવાસ વગેરે દર્શાવે છે.
૭.	પ્રથમ આમાશયનો ભરાવો અને તુષ્ટિ	બીમારીઓ, અપૂરતી આહાર વગેરે દર્શાવે છે.
૮.	આહાર અને છાણ	પાચન સંબંધિત રોગો વગેરે દર્શાવે છે.
૯.	સ્વચ્છતા	તબેલામાં સાફ સફાઈ દર્શાવે છે.
૧૦.	આંચળ	દૂધ દોહવાની રીત દર્શાવે છે.
૧૧.	ગરમીમાં તણાવ	ગરમીનાં કારણો તણાવનું સ્તર દર્શાવે છે.
૧૨.	આવાસ	ભોય તળિયું, હવા-ઉજાસ, જગ્યાની જરૂરિયાત, તબેલામાં ગમાણ અને રેલિગની સ્થિતિ, કચરાનો નિકાલ, જીવજંતુની સમસ્યા વગેરે દર્શાવે છે.
૧૩.	તણાવ અને દર્દ ના કારણો નીકળતાં અવાજો	મનોવૈજ્ઞાનિક સ્થિતિ, બીમારી અને દર્દના સ્ત્રોતને દર્શાવે છે.

૧. આરોગ્ય સકેત

એક સ્વસ્થ પશુ આરોગ્ય સકેતોના માધ્યમથી પોતાની તંદુરસ્તી દર્શાવી શકે છે, જેને ખેડૂત-પશુપાલક સરળતાથી સમજી શકે છે.

પશુઓનાં નાકનો આગળનો ભાગ હંમેશા ઠંડો અને ભીનો હોવો જોઈએ.

આરોગ્ય સકેતોને સંક્ષિપ્તમાં વર્ણન નીચેના કોષ્ટક અનુસાર આપવામાં આવ્યું છે. -

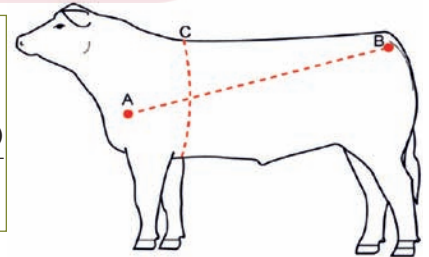
વર્ણન	આરોગ્ય સકેત
નાકનો આગળનો ભાગ	ઠંડો અને ભીનો, સાથે જ પશુ દ્વારા તેને વારંવાર ચાટવામાં આવે.
આંખો	ચમકદાર, સાફ, કોઈ પણ જાતના સ્ત્રાવ, પોપડી અને લોહીનાં નિશાન વિનાની.
શ્વાસોચ્છવાસ	નિયમિત, કોઈ પણ જાતના વધારાના પ્રયાસ વિના.
ચામડી	ચમકદાર, સાફ અને મુલાયમ, ચાંચડ કે જૂ, અન્ય પરજીવીઓ કે ફોલાથી મુક્ત. રંગફેર ચામડી ખનીજ તત્ત્વોનાં અભાવનું એક લક્ષણ છે. રૂક્ષ અને ખરબચડી ત્વચા કરમીયાનાં ઉપદ્રવનો સકેત છે.
આકાર, રંગ/રૂપ	પશુનું વજન તેની પ્રજાતિનાં સરેરાશનું હોવું જોઈએ તેમ જ પશુ એકદમ દુર્બળ અને નબળું ન હોવું જોઈએ.
ચાલ	સામાન્ય અને સ્વચ્છેદ હોવી જોઈએ, ચાલ ધીમી અને અમાસાન્ય ન હોવી જોઈએ સાથે જ પશુમાં બેસતી વખતે લચક ન આવવી જોઈએ. પશુને બેઠેલી અવસ્થામાંથી ઊભાં થતાં કોઈ તકલીફ ન પડવી જોઈએ. સામાન્ય પશુ ચાલતી વખતે પાછળનો પગ ત્યાં જ મૂકે છે જ્યાં આગલો પગ પડે છે. લંગડા પશુમાં તે આગળ-પાછળ હોઈ શકે છે.
બાવલું	માત્ર બાવલાનો આકાર જ સારા બાવલાની નિશાની નથી, પરંતુ તેમાં દુધશિરાઓ ઉપસેલી હોવી જોઈએ અને તે મજબૂત રીતે પશુના શરીર સાથે જોડાયેલા હોવા જોઈએ. તે વધારે પડતાં શિથિલ અને માંસલ ન હોવા જોઈએ. પશુ ચાલે ત્યારે બાવલું વધારે પડતું આજુબાજુ ઝૂલવું ન જોઈએ.
વર્તન	પશુ જિજ્ઞાસુ, સતર્ક અને સંતુષ્ટ દેખાવું જોઈએ. પશુ ઘણા કરતાં અલગ ઊભું ન હોવું જોઈએ અને ઉદાસ કે ગુસ્સે ન હોવું જોઈએ.
શરીર અવસ્થાનો ગુણાંક	આ પશુઓનાં આરોગ્યનો અગત્યનો સૂચકાંક છે. એક સ્વસ્થ પશુનો શારીરિક ગુણાંક ૨-૩ની વચ્ચે હોવો જોઈએ. (વિચાવા અને ગર્ભાવસ્થાની સ્થિતિ પર આધારિત).

સૂચન - જાનવરના વજનનું અનુમાન

એક પશુનાં વજનને નીચેનાં સૂત્ર અનુસાર માપી શકાય છે.

શરીરનું વજન (કિ.ગ્રા.) = $\frac{\text{છાતીનો ઘેરાવો (C) (ઇંચ) X શરીરની લંબાઈ (AB) (ઇંચ)}}{660}$

660

૨. શારીરિક ક્રિયા સંકેતો

શારીરિક સંકેતો પશુઓમાં થતી સામાન્ય શારીરિક પ્રક્રિયાઓને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

સામાન્ય પરિમાણોથી પશુ સ્વસ્થ છે તેવો સંકેત મળે છે. જો શારીરિક ક્રિયાઓ અસામાન્ય લાગે તો પશુચિકિત્સકનો સંપર્ક કરવો જોઈએ. તાપમાન, શ્વસન અને વાગોળવાનું હંમેશા સામાન્ય દરે થવું જોઈએ.

શારીરિક સંકેતોનું ટૂંકમાં વર્ણન નીચે અનુસાર છે.

	શું જાણવું જોઈએ	શું અસામાન્ય છે	સંભવિત કારણ
તાપમાન	<ul style="list-style-type: none"> સામાન્ય શરીરનું તાપમાન ૩૮ થી ૩૯ ડિગ્રી સેલ્સિયસની વચ્ચે (૧૦૧.૫ ± ૧ ડીગ્રી ફેરનહીટ) હોવું જોઈએ. આદર્શ રીતે તાપમાન વહેલી સવારે, મોડી સાંજે કે રાતે લેવામાં આવે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> વધારે તાપમાન (તાવ) ઝડપી શ્વાસોચ્છવાસ, ધ્રુજારી અને ક્યારેક ઝાડા થઈ શકે છે. કાન, શીંગડાં અને પગને અડવાથી ઠંડા લાગે છે, જ્યારે શરીર ખૂબ જ ગરમ રહે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> ચેપ ગરમી, તણાવ વધારે પડતી ઉત્તેજના
		<ul style="list-style-type: none"> ઓછું તાપમાન (હાઈપોથર્મિયા) 	<ul style="list-style-type: none"> કેલ્સિયમની ઉણપ (દૂધિયો તાવ) ગંભીર ચેપ/ઝેરી પદાર્થને કારણે આવતો હુમલો વધારે પડતાં ઠંડા તાપમાનનું જોખમ
શ્વાસોચ્છવાસ	<ul style="list-style-type: none"> પુખ્ત જાનવરોમાં શ્વાસોચ્છવાસનો દર ૧૦ થી ૩૦ વખત અને વાછરડાંઓમાં ૩૦-૫૦ વખત પ્રતિ મિનિટ હોય છે. 	<ul style="list-style-type: none"> શ્વાસોચ્છવાસના દરમાં વૃદ્ધિ 	<ul style="list-style-type: none"> તાવ ગરમીથી તણાવ પશુને દર્દ કે ઉત્તેજના
	<ul style="list-style-type: none"> પશુનાં શ્વાસનું પરીક્ષણ તેની પાછળથી, જમણી બાજુનાં પેટના ભાગેથી યોગ્ય રીતે કરી શકાય છે. 	<ul style="list-style-type: none"> શ્વસન દરમાં ઘટાડો શ્વાસ લેવામાં તકલીફ 	<ul style="list-style-type: none"> દૂધિયો તાવ, હુમલો વગેરે નાકની નળીઓમાં અવરોધ હુમલો

સૂચન

ડિજિટલ થર્મોમીટર મારફતે મળમાર્ગથી તાપમાન લેવું

- ઉપયોગમાં લેતાં પહેલાં ખાતરી કરી લો કે વાંચન શૂન્ય છે.
- મળમાર્ગમાં થર્મોમીટરની અણી એક ખૂણો બનાવીને એવી રીતે નાખો કે જેથી તે મળમાર્ગની દિવાલને સ્પર્શે
- ઓછામાં ઓછું એક મિનિટ સુધી તે જ આ સ્થિતિમાં રાખો
- થર્મોમીટર સાફ કરી લો અને તેનું વાંચન નોંધી લો.

સૂચન: શ્વાસોચ્છવાસના દરનું અવલોકન કરતી વખતે

- પશુ શાંત છે કે નહીં તેની ખાતરી કરી લો.
- પશુની પાછળ એક સુરક્ષિત અંતરે ઊભા રહો.
- પશુની પાછળ, જમણા પાર્શ્વભાગ થી શ્વાસોચ્છવાસનું અવલોકન કરો. (તીર દર્શાવેલી જગ્યાએ)

	શું જાણવું જોઈએ	શું અસામાન્ય છે	સંભવિત કારણ
વાગોળવું	<ul style="list-style-type: none"> રોજ ૭-૧૦ કલાક સુધી ૫-૨૫નાં ચક્રમાં ચાલે છે અને દરેક ચક્ર ૧૦-૬૦ મિનિટનું હોય છે. વાગોળતી વખતે પશુ ખોરાકને ૪૫-૬૦ સેકન્ડમાં ૪૦-૭૦ વખત ચાલે છે. પ્રથમ પેટમાં દરેક મિનિટે ૧-૩ વખત સુધી પ્રક્રિયા થાય છે. 	<ul style="list-style-type: none"> વાગોળવામાં ઘટાડો 	<ul style="list-style-type: none"> અસમતોલ આહાર આહારમાં વધારે અનાજ/દાણા રેસાવાળા ખોરાકનો અભાવ અપૂરતો આહાર અન્ય બીમારીઓ
		<ul style="list-style-type: none"> પ્રથમ પેટની પ્રક્રિયામાં ઘટાડો 	<ul style="list-style-type: none"> દૂધિયો તાવ એસીડીટી ચેપ
આહાર	<ul style="list-style-type: none"> પશુ રોજ પાંચ કલાક જેટલું ચરે છે. ૧૦ થી ૧૫ ભાગમાં ખોરાક ખાય છે. પ્રથમ પેટના ભરાવાનો ગુણાંક પશુની વિચારવાની સ્થિતિને અનુરૂપ હોવો જોઈએ. (પ્રથમ પેટનો ભરાવ ગુણાંક જુઓ) 	<ul style="list-style-type: none"> ઓછો પ્રથમ પેટ ભરાવ ગુણાંક ખોરાક લેવાના સમયમાં ઘટાડો 	<ul style="list-style-type: none"> અપૂરતો ખોરાક અથવા બીમારીની સ્થિતિ
		<ul style="list-style-type: none"> અખાદ ખોરાકની આદતો (પશુ રેતી, માટી, પથ્થર, લાકડું - ગમે તે ખાય છે) 	<ul style="list-style-type: none"> પાઈકા નામની બીમારીનો સંકેત (ફોસ્ફરસની ઉણપ)
પાણી	<ul style="list-style-type: none"> પશુને વખતો વખત ચોખ્ખું પીવાનું પાણી ઉપલબ્ધ હોવું જોઈએ. એક લિટર દૂધ આપવા માટે પશુને ૩-૫ લિટર પાણીની જરૂર પડે છે. ગરમીની મોસમમાં પાણીની જરૂરીયાત ખૂબ જ વધી જાય છે. 	<ul style="list-style-type: none"> દૂધ ઉત્પાદનમાં ઘટાડો કબજિયાત પશુ પાણી નથી પી રહ્યું 	<ul style="list-style-type: none"> પશુને પૂરતી માત્રામાં ૨૪ કલાક પીવાનું પાણી ઉપલબ્ધ ન હોય પાણી ગંદુ, મળમૂત્રયુક્ત, દુર્ગંધયુક્ત કે શેવાળ યુક્ત હોય પાણીમાં કીડા કે લાર્વા હોય
		<ul style="list-style-type: none"> વધારે પડતું પાણી (પશુ જરૂરીયાત કરતાં વધારે પાણી પી જાય તો, પેશાબમાં લોહી આવવા લાગે છે અને પેશાબ કોફી જેવા રંગનો થઈ જાય છે) 	<ul style="list-style-type: none"> પશુને લાંબા સમય સુધી પીવાનું પાણી ન મળ્યું હોય

ઉપયોગી વાતો પ્રથમ પેટની પ્રક્રિયા માપવી

- પોતાની મુઠ્ઠી બંધ કરીને પશુની પાછળના ડાબા ભાગે, પેટના ખાડામાં રાખો.
- મુઠ્ઠીને થોડી દબાવો તેમજ લગભગ એકાદ મિનિટ સુધી દબાવીને રાખો.
- પ્રથમ પેટના સંકોચનથી તમે મુઠ્ઠી ઉપર દબાણ અનુભવશો.

શું તમે જાણો છો?

એક પરિપક્વ પશુના પ્રથમ પેટમાં ૧૦૦ થી ૧૫૦ લિટર પાણી રાખી શકાય છે.

શું જાણવું જોઈએ	શું અસામાન્ય છે	સંભવિત કારણ
<ul style="list-style-type: none"> પશુ રોજ ૧૦-૨૫ વખત મળત્યાગ કરે છે. છાણની માત્રા પશુનાં વજન ઉપર આધાર રાખે છે. ૩૫૦-૪૦૦ કિ.ગ્રા.નું એક પશુ રોજ ૨૦-૨૫ કિલો છાણ કરે છે. વિષ્કા સંગઠન (છાણના બંધારણ)નો ગુણાંક લગભગ ૩ હોવો જોઈએ. (વિષ્કા સંગઠન/છાણના બંધારણનો ગુણાંક જુઓ) 	<ul style="list-style-type: none"> મળની માત્રા/દર/કબજિયાત વધુ કઠણ છાણ ઝાડા આફરો 	<ul style="list-style-type: none"> દૂધિયો તાવ, કિટોસિસ અપૂરતું પાણી પીવું ઝેરની અસર અન્નનળીનો ચેપ આંતરિક પરજીવીઓ લેક્ટિક એસિડની એસીડીટી (પીળા -ભૂરા ફીણવાળો મળ) જોન્સ રોગ (મળમાં વધુ પડતા ગેસના પરપોટા) ખોરાકમાં અચાનક કરવામાં આવેલો ફેરફાર, ખાસ કરીને કઠોળ
<ul style="list-style-type: none"> પાણી ભરેલાં વિસ્તારો કે જ્યાં ગોકળગાયની સંખ્યા વધારે હોય છે ત્યાં એમ્ફિસ્ટોમ અને શિસ્ટોસોમ નામના પરજીવીઓ હોવાની શક્યતા વધારે હોય છે, તેથી તેનો વિશેષ ઇલાજ જરૂરી છે. 	<ul style="list-style-type: none"> દુર્ગંધયુક્ત મળ કે જેમાં પશુનું જડબું બાટલી જેવું થઈ જાય છે. ઝાડા, વજનમાં ઘટાડો, લોહીની ઉણપ અને મળમાં લોહી પડવું. 	<ul style="list-style-type: none"> એમ્ફિસ્ટોમ પરજીવી શિસ્ટોસોમ પરજીવી (પેટાતબીબી ચેપ કે જેમાં પશુનો વિકાસ અને ઉત્પાદન, બંને પ્રભાવિત થાય છે)
<ul style="list-style-type: none"> વિચાવા બાદ તરત જ કિટોસિસ કે દૂધિયા તાવના કારણે સૂકો આહાર ઓછો લેવાય છે જેના લીધે ચોથા પેટનું વિસ્થાપન થઈ જાય છે. 	<ul style="list-style-type: none"> વધારે પડતો ચીકણો અને પેસ્ટ જેવો મળ જે એક ચીકણાં તૈલી આવરણથી ઢંકાયેલો રહે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> એબોમેસમ/ચતુર્થ પેટનું ડાબી બાજુએ વિસ્થાપન
<ul style="list-style-type: none"> આહાર કે વ્યવસ્થાપનમાં આવેલા અચાનક ફેરફાર, અપૂરતું પાણી, પરજીવી ચેપ, દાંતોમાં તકલીફ, વધુ પડતા જાડા આહાર અથવા તો વધારે પડતા ઝીણા-આથેલા ખોરાકથી આંતરડામાં અવરોધ ઉભો થાય છે. 	<ul style="list-style-type: none"> મળત્યાગમાં હેરાનગતિ અથવા શ્લેષ્મા કે લોહીયુક્ત મળ 	<ul style="list-style-type: none"> અન્નનળીમાં અવરોધ
<ul style="list-style-type: none"> મળનો સુપાચ્યતા ગુણાંક ૧, દૂધાળા અને શુષ્ક પશુઓ માટે આદર્શ છે. (મળ સુપાચ્યતા ગુણાંક જુઓ) 	<ul style="list-style-type: none"> મળમાં નહીં પચેલા કણો (૧-૨ સે. મિ.) મળમાં દિવાસળીની સળીના આકારના ટુકડાઓ 	<ul style="list-style-type: none"> અપચો અન્નનળીનો ચેપ દાંત/પેટની બીમારી

	શું જાણવું જોઈએ	શું અસામાન્ય છે	સંભવિત કારણ	
મૂત્ર ત્યાગ	<ul style="list-style-type: none"> એક પશુ દિવસમાં ૧૦ વાર મૂત્ર -ત્યાગ કરે છે. મૂત્રની માત્રા પશુનાં વજન ઉપર આધારિત છે. (લગભગ ૧ એમએલ/ કિલો વજન કલાક) ૩૫૦-૪૦૦ કિલોનું એક પશુ દિવસમાં ૮.૫ થી ૧૦ લિટર મૂત્ર ત્યાગ કરે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> મૂત્રની માત્રામાં ઘટાડો મૂત્રના રંગમાં ફેરફાર મૂત્ર વિસર્જનમાં તકલીફ 	<ul style="list-style-type: none"> દૂધિયો તાવ બહેસિઓસિસ અતિપૂરિતા મૂત્રમાર્ગમાં ચેપ મૂત્રમાર્ગમાં પથરી મૂત્રપિંડની તકલીફ 	
	દૂધ ઉત્પાદન	<ul style="list-style-type: none"> પશુ દૂધ ઉત્પાદનની ટોચે વિચાવાના ૧-૨ મહિના બાદ પહોંચે છે. વાછરડીઓ પોતાનાં ટોચનાં ઉત્પાદનમાં પહેલી વાર વિચાણ વખતે ૭૫ ટકા અને બીજી વાર વિચાણ વખતે ૯૦ ટકા ઉત્પાદન કરે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> દૂધ ઉત્પાદનમાં અચાનક ઘટાડો દૂધના રંગમાં ફેરફાર દૂધની વસા / કેટની ટકાવારીમાં ઘટાડો વસારહિત નક્કર (SNF) પદાર્થોની ટકાવારીમાં ઘટાડો 	<ul style="list-style-type: none"> દૂધ દોહવાનાં સમય/વ્યક્તિમાં ફેરફાર (ભેંસો નવા ફેરફારથી અનુકૂળ થવામાં વધુ સમય લે છે.) વાતાવરણની વિપરિત સ્થિતિ ખોરાકમાં ફેરફાર પશુ ગરમીમાં હોય દૂધિયો તાવ કિટોસિસ બાવલાની બિમારી ફોસ્ફરસની ઉણપ આંચળમાં ઈજા બાવલાંનો અપ્રત્યક્ષ રોગ દુર્બળ કે અતિ મેદસ્વી પશુ વધુ પડતો શક્તિવર્ધક ખોરાક આંચળનો અપ્રત્યક્ષ રોગ ઓછો શક્તિવર્ધક ખોરાક ગરમીને કારણે તણાવ અપૂરતો આહાર ખોરાકમાં રેસાયુક્ત પદાર્થોની ઉણપ

શું તમે જાણો છો?

એક લિટર દૂધ ઉત્પાદન માટે પશુનાં આંચળમાં ૫૦૦ લિટર લોહીનો પ્રવાહ જરૂરી છે.

	શું જાણવું જોઈએ	શું અસામાન્ય છે	સંભવિત કારણો
મદ/ગરમીનાં લક્ષણો	<ul style="list-style-type: none"> • યૌવનની સરેરાશ ઉંમર • સંકર ગાયો ૧૮ મહિના • દેશી ગાયો - ૨.૫ વર્ષ • ભેંસો - ૨.૫ થી ૩ વર્ષ • ભેંસોમાં મદ ઓછું સ્પષ્ટ થાય છે • વિચાઈ ગયા પછી પ્રથમ મદ લગભગ ૪૦ દિવસ પછી આવે છે 	<ul style="list-style-type: none"> • પશુ યૌવનની સામાન્ય ઉંમરે આવ્યા બાદ પણ મદમાં નથી આવતાં. 	<ul style="list-style-type: none"> • કુપોષણ • ખનીજ તત્વોની ઉણપ • કૃમિનો ચેપ • ગુમ/અસ્પષ્ટ મદ ચક્ર (ભેંસોમાં) • શારીરિક વિકૃતિ • જન્મજાત વિકાર
	<ul style="list-style-type: none"> • વારંવાર ભાંભરવું, યોનિદ્વારમાં સોજો, યોનિમાંથી ચોખ્ખું પ્રવાહી ઝરવું, વારંવાર મૂત્રત્યાગ, વારેવારે બીજા પશુઓ ઉપર ચઢી જવું તેમજ અન્ય પશુઓને પોતાની ઉપર ચઢવા દેવા એ મદનાં મુખ્ય લક્ષણો છે 	<ul style="list-style-type: none"> • વારેવારે ગર્ભાધાન બાદ પણ પશુ ગર્ભ ધારણ નથી કરતું. • વિચાવા બાદ પશુ મદમાં ન આવવું. 	<ul style="list-style-type: none"> • ગર્ભાશયમાં ચેપ • હોર્મોનસમાં વિકાર • શારીરિક વિકાર અને જન્મજાત વિકાર • શરીરમાં ઊર્જાની ઉણપ • ખનીજ તત્વોની ઉણપ
લાળનો સ્વાદ	<ul style="list-style-type: none"> • ખોરાકના પ્રકારને આધારે એક પશુમાં સરેરાશ રોજની ૪૦ થી ૧૫૦ લિટર લાળ બને છે • સૂકી ચારો લાળના ઉત્પાદનમાં વધારો કરે છે, જ્યારે વધુ પડતો દાણાવાળો ખોરાક લાળનું ઉત્પાદન ઘટાડી દે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> • લાળનું વધારે ઉત્પાદન, મોઢામાંથી લાળ પડવી અને મોઢા માંથી ફીણ નીકળવા 	<ul style="list-style-type: none"> • સૂકા ચારાનો વધારે પડતો ઉપયોગ • મોઢા/જીભમાં ચાંદાં • ખરવા કે મોઢાનો કોઈ રોગ • ઝેરની અસર • હડકવા

ઉપયોગી વાતો - ગર્ભાધાનનો યોગ્ય સમય

- જો મદની ખબર સાંજે પડે, તો બીજે દિવસે સવારે ગર્ભાધાન કરાવો
- જો મદની ખબર સવારે પડે, તો તે જ દિવસે સાંજે ગર્ભાધાન કરાવો
- કેટલાક કિસ્સાઓમાં મદ એક દિવસ કરતાં વધારે સમય રહી શકે છે, આવા કિસ્સામાં પુનઃ ગર્ભાધાન કરાવવું જરૂરી છે
- કેટલાક કિસ્સાઓમાં મદ ચક્ર ખૂબ જ નાનું હોય છે, તેવા કિસ્સામાં જલ્દી ગર્ભાધાન કરાવવું જોઈએ.

ઉપયોગી વાતો - તમારા પશુના વાંઝિયાપણાના નિવારણ માટે પશુચિકિત્સકનો ક્યારે સંપર્ક કરવો?

જો તમારું પશુ ત્રણ વખત ગર્ભાધાન કરાવવા છતાં પણ ગર્ભ ધારણ ન કરે તો પશુ ચિકિત્સક પાસે તેની તપાસ જરૂરી કરાવો. વારંવાર ગર્ભાધાન કરાવવાથી પશુનાં ગર્ભાશયને નુકસાન થઈ શકે છે.

શું તમને અપ્રત્યક્ષ એસીડીટી વિશે ખ્યાલ છે?

શરીરમાં ઓછી લાળ બનવાને કારણે પશુઓમાં અપ્રત્યક્ષ એસીડીટી ઉત્પન્ન થાય છે, જેના કારણે તેમનાં ખોરાકમાં ઘટાડો, વજનમાં ઘટાડો, ઝાડા તથા થાક વર્તાય છે. તેના કારણે પશુ લંગડું થઈ શકે છે.

શું તમે મદ તપાસવાના ઉપાયો જાણો છો?

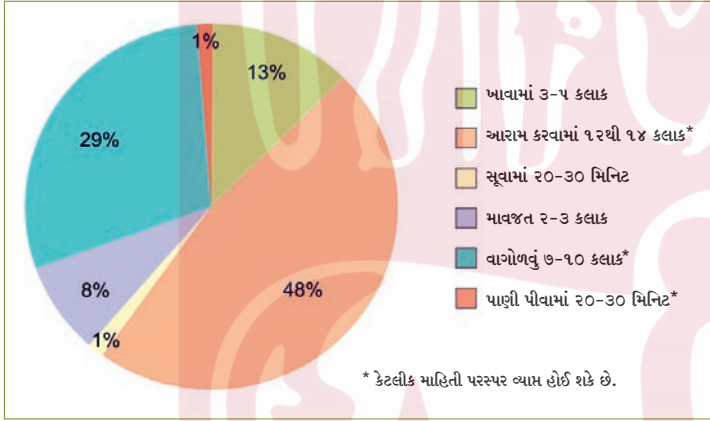
જે પશુ મદમાં હોય તેની પીઠ પંખાળવાથી તે પોતાની કમર ઝૂકાવી દે છે અને પૂંછડી ઉઠાવીને એક તરફ કરી નાખે છે.

૩. પ્રક્રિયા ચક્ર

પશુઓનાં પ્રક્રિયા ચક્ર વિશે જાણવાથી તેમનાં આરામનાં સ્તર વિશે જાણી શકાય છે. એક પશુ જો આરામથી રહેતું હોય તો તે સામાન્ય પ્રક્રિયાઓ જાહેર કરે છે. પ્રક્રિયાઓમાં જો કોઈ અસામાન્ય ફેરફારો જણાય તો ગંભીરતાથી તેનું નિદાન થવું જોઈએ.

પશુઓને તેમની સામાન્ય પ્રક્રિયાઓ પ્રગટ કરવા દેવી જોઈએ.

પશુઓની સામાન્ય પ્રક્રિયાઓનું ચક્ર નીચે અનુસાર હોય છે.

શું તમે જાણો છો?

જ્યારે પશુ બેસે છે ત્યારે તેનાં આંચળમાં રક્તપ્રવાહ ૩૦ ટકા સુધી વધી જાય છે જે દૂધ ઉત્પાદન અને આંચળની પ્રતિરોધક ક્ષમતા વધારે છે.

શું અસામાન્ય છે	સંભવિત કારણ
<ul style="list-style-type: none"> અતિ ઉત્તેજના 	<ul style="list-style-type: none"> દિનચર્યા કે વ્યક્તિમાં ફેરફાર મેગ્નેશિયમની ઉણપ ક્રીટોસિસનો માનસિક પ્રકાર કરડતી માખીઓ કે ગરમીનાં કારણો હેરાનગતિ કેન્દ્રીય ચેતા તંત્રના રોગ જેમ કે હડકવા
<ul style="list-style-type: none"> ગતિવિધિના પ્રકારમાં ગંભીર ફેરફાર 	<ul style="list-style-type: none"> દૂધિયો તાવ ગંભીર ચેપ હુમલો અયોગ્ય ખોરાક વ્યવસ્થા જગ્યાની કમી સંચાલનની ખોટી રીતો (પશુઓને કાયમ દોરડાથી બાંધેલાં રાખવાં)

૪. વિયાણના સકેતો

વિયાવાના સકેતો જાણવાને કારણે પશુપાલકને એ ખ્યાલ આવે છે કે પશુ ચિકિત્સકની મદદની ક્યારે જરૂર પડશે. વિયાવાના સકેતોને મૂળ ૩ અવસ્થામાં વહેંચી શકાય છે. (૧) વિયાવા પહેલાંનાં સકેતો (વિયાવાના ૨૪ કલાક પહેલાં) (૨) વિયાવું (૩) જેર/મેલીનું બહાર નીકળવું (૧) પ્રથમ તબક્કો - વિયાણ પહેલાંના સકેત (વિયાણના ૨૪ કલાક પહેલાં)

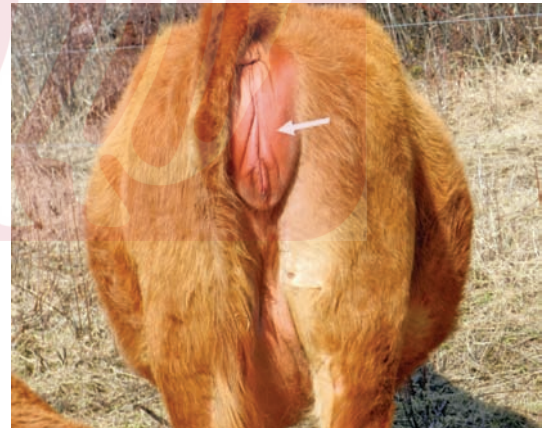
યોનિદ્વારમાંથી સ્વચ્છ પ્રવાહી નીકળવું અને બાવલું દૂધથી ભરાઈ જવું વિયાવાની શરૂઆતમાં આ અનિવાર્ય લક્ષણો છે.

અન્ય લક્ષણો નીચે અનુસાર છે

- પશુ ટોળાંમાંથી અલગ રહેવાની કોશિશ કરે છે.
- પશુની ભૂખ મરી જાય છે.
- પશુ ભેચેન થઈ જાય છે અને પેટ ઉપર લાતો મારે છે અથવા તો પોતાનાં પાછળનાં ભાગને કોઈ વસ્તુ સાથે ઘસવા લાગે છે.
- પાછળના સ્નાયુઓ અને પીઠની માંસપેશીઓ ઢીલી પડી જાય છે, જેના કારણે પૂંછડી ઊંચી થઈ જાય છે.
- યોનિનો આકાર મોટો અને માંસલ થઈ જાય છે.
- બાવલામાં દૂધનો ભરાવો વિયાવાનાં ત્રણ સમાહ પહેલાંથી માંડીને થોડા દિવસો સુધી થઈ શકે છે.
- બચ્ચુ જેમ જેમ પ્રસૂતિની સ્થિતિમાં આવતું જાય છે તેમ તેમ પશુના પેટનો આકાર બદલાય છે.

ઉંચી થયેલી પૂંછડી, યોનિમાંથી નીકળતું સ્વચ્છ પ્રવાહી, બાવલામાં દૂધ ભરાવું વગેરે વિયાવાની શરૂઆતના સકેતો છે.

વિયાવાની શરૂઆતમાં કૂલી ગયેલું અને મોટું થઈ ગયેલું યોનિદ્વાર

ઉપયોગી વાત - વિયાવાના દિવસની જાણ મેળવવી

- ગર્ભાધાનની તારીખ હંમેશા લાખીને રાખો.
- જો પશુ ફરીથી મદમમાં ન આવે તો ગર્ભાધાનનાં ૩ માસ બાદ ગર્ભની તપાસ જરૂર કરાવો.

શું તમે જાણો છો?

ગાયનો સરેરાશ ગર્ભકાળ ૨૮૦ થી ૨૯૦ દિવસ અને ભેંસનો ૩૦૫-૩૧૮ દિવસ હોય છે.

(૨) બીજો તબક્કો : વિચાવાના સકેતો વિચાવાની ૩૦ મિનિટ થી માંડીને ૪ કલાક સુધી સામાન્ય રીતે વિચાણમાં વાછરડાંનાં આગળનાં પગ અને માથું પહેલાં દેખાય છે

- વિચાવાની શરૂઆત પાણી ભરેલી થેલી દેખાવાથી થાય છે.
- જો વાછરડાંની સ્થિતિ સામાન્ય હોય તો પાણીની થેલી ફાટવાની ૩૦ મિનિટ થી ૧ કલાકમાં જ પશુ વાછરડાંને જન્મ આપી દે છે.
- પહેલી વખત વિચાઈ રહેલી વાછરડીઓમાં આ સમય ૪ કલાક સુધીનો હોઈ શકે છે.
- પશુ ઊભા રહીને કે બેઠા બેઠા વિચાઈ શકે છે.

વિચાવાની શરૂઆત પાણીની થેલી દેખાવાથી થાય છે.

સામાન્ય પ્રસૂતિમાં સૌથી પહેલા વાછરડાંનાં આગળનાં બે પગ અને માથું દેખાય છે.

ધ્યાન આપો

જો પશુને પ્રસૂતિની પીડા ઉપડ્યે એક કલાક કરતાં વધારે સમય થઈ જાય અને છતાં પણ પાણીની થેલી ન દેખાય તો તરત જ પશુ ચિકિત્સકની સેવા લેવી જોઈએ.

(૩) ત્રીજો તબક્કો: જેર/મેલીનું બહાર નીકળવું (વિચાવાના ૩-૮ કલાક બાદ)

- સામાન્ય રીતે જેર/મેલી વિચાવાના ૩-૮ કલાકમાં બહાર જાય છે.
- જો વિચાવાના ૧૨ કલાક બાદ પણ જેર/મેલી ન નીકળે તો તેને ROP કહે છે.

જો વિચાવાના ૧૨ કલાક પછી પણ જેર/મેલી ન નીકળે તો તેને ROP કહે છે.

ધ્યાન આપો

ક્યારેય પણ અટકેલી જેર/મેલીને બળપૂર્વક ખેંચવાનો પ્રયાસ ન કરશો, તેના કારણે અતિશય લોહી વહી શકે છે અને ક્યારેક પશુનું મૃત્યુ પણ થઈ શકે છે.

૫. સ્વસ્થ નવજાત વાછરડાનાં સંકેતો

કોઈ પણ પશુપાલકે સ્વસ્થ નવજાત વાછરડાનાં સંકેતો વિશે જાણવું જરૂરી છે, જેથી જરૂર પડ્યે યોગ્ય પગલાં ભરી શકાય.

સ્વસ્થ વાછરડું જન્મતાંની સાથે થોડી જ મિનિટોમાં પોતાનાં પગ ઉપર ઊભું થઈ જાય છે અને ૧-૨ કલાકમાં દૂધ પીવાનું શરૂ કરી દે છે.

- સ્વસ્થ વાછરડું જન્મની થોડી જ મિનિટોમાં પોતાના પગ ઉપર ઊભું થઈ જાય છે.
- દૂધ પીતી વખતે વાછરડાં દ્વારા પૂંછડી ઊંચી કરવી એ સંકેત છે કે ગ્રાસનાળ યોગ્ય રીતે બંધ થઈ છે.
- જે વાછરડાં અસામાન્ય રીતે જન્મ્યાં હોય તેમના માથામાં સોજો હોય છે, તેઓ પ્રથમ ગોબરથી લદાવેલાં હોય છે, તેમનામાં તાકાતની ઉણપ હોય છે અને તેમનામાં દૂધ પીવાની ઇચ્છાશક્તિ નથી હોતી. તેમને વિશેષ સારસંભાળની જરૂર હોય છે.

બીજા અસામાન્ય સંકેતો નીચે મુજબ છે.

ખરાબ તબિયતના સંકેતો	સંભવિત કારણો
લાંબા આરામ બાદ જયારે પશુ ઊભું થાય છે. તો આળસ નથી મરડતું.	સામાન્ય રીતે ખરાબ તબિયતનું પ્રથમ લક્ષણ છે.
પાછળનાં પગેથી પેટને લાતો મારવી.	પશુના પેટમાં દુઃખાવો.
કણસવું	ન્યૂમોનિયા ઝાડા / આફરો કે જે ગંભીર રૂપ લઈ ચૂક્યાં છે.

ખરાબ તબિયતના સંકેતો	સંભવિત કારણો
ઊભુ થવામાં અસમર્થ	<ul style="list-style-type: none"> ઘૂંટણમાં ઈજા સાંધા ખસી જવા નાભિમાં ચેપ અશક્તિ વિટામિન ઈ / સેલેનિયમની ઉણપ
નિસ્તેજ આંખો અને ચામડીમાં લચકતાનો અભાવ	<ul style="list-style-type: none"> નિર્જળીકરણ (ખાસ કરીને ઝાડાના લીધે)
ફૂલેલું પેટ અને ખરબચડી ચામડી	<ul style="list-style-type: none"> વધારે પડતો રેસેદાર અને ઓછી શક્તિવર્ધક ખોરાક આંતરિક પરજીવી
દૂધ પીધા પછીનો આફરો	<ul style="list-style-type: none"> યોગ્ય સંભાળ ન લેવાને કારણે ગ્રાસનાળ યોગ્ય રીતે બંધ ન થવી. વધારે પડતું ઠંડું વધારે પડતું ગરમ દૂધ પીવડાવવું. બળજબરીથી/જરૂર કરતાં વધારે ખોરાક આપવો.
સૂકાચેલુ નાક અને લટકી પડેલાં કાન	<ul style="list-style-type: none"> તાવ
પગ ફેલાવીને લાંબી ગરદન કરીને ઊભા રહેવું	<ul style="list-style-type: none"> લાંબા સમયથી ચાલી રહેલો ન્યૂમોનિયા
ઝાડા/અતિસાર	<ul style="list-style-type: none"> આંતરડાનો ચેપ ગ્રાસનાળ યોગ્ય રીતે બંધ નહીં થવી

શું તમે જાણો છો? નવજાત વાછરડાંનાં સ્વસ્થ જીવનનાં ૩ મુખ્ય આધારસ્તંભ?

૧. જન્મ પછી તરત જ નાભિનાળને યોગ્ય જંતુનાશકથી ઘોઈ લો.
૨. વખતો વખત પૂરતી માત્રામાં ખીરું પીવડાવો.
૩. યોગ્ય કૃમિનાશક સમયપત્રકનું પાલન.

શું તમે જાણો છો? ગ્રાસનાળ ખાંચ?

અન્નનળીના છેડાના ભાગમાં રહેલી માંસલ રચનાને રેટિક્યુલર ખાંચ પણ કહે છે. તે બંધ થઈ જાય એટલે એક નળી જેવી રચના બને છે જે દૂધને રૂમેનમાં લઈ ગયા વિના સીધું અબોમસમ (પેટ)માં લઈ જાય છે. તે વાછરડાંઓમાં દૂધને રૂમેનમાં ફિણાતું બચાવે છે.

૬. પગ અને ચાલના સંકેત

આ સંકેતો જમીનની સ્થિતિ, જગ્યાની ઉપલબ્ધતા અને ખોરાક વ્યવસ્થા વિશે જણાવે છે.

પશુના હલનચલનનો ગુણાંક અને પગનો ગુણાંક ૧ હોવો જોઈએ.

શું જાણવું જોઈએ	શું અસામાન્ય છે	સંબંધિત કારણો
<ul style="list-style-type: none"> પશુની સામાન્ય ચાલ (જેનો હલનચલન ગુણાંક ૧૯): પશુ ચાલતી વખતે પોતાની પીઠ સીધી રાખે છે, તમામ પગ ઉપર એક સરખું વજન આપે છે, સાંધા સ્વતંત્ર રીતે વળે છે અને પશુનું માથું સ્થિર રહે છે. પાછળના પગની સામાન્ય સ્થિતિ (પગનો ગુણાંક ૧): પાછળથી જોતાં પાછળના પગ કરોડરજ્જુને સમાંતર રહે છે અને બહારની તરફ વળેલા નથી હોતા. 	<ul style="list-style-type: none"> કોઈ પણ પ્રકારનું લંગડાપણું (હલનચલન અને પગના ગુણાંક જુઓ) તબેલાની જમીન ઉપર ચાલતા સમયે શંકાની સ્થિતિ. ઘૂંટણમાં, પાછલા ભાગે કે પગમાં ઈજા. વધી ગયેલી ખરીઓ. 	<ul style="list-style-type: none"> પશુના બેસવા અને ફરવા માટે પૂરતી જગ્યા ન હોવી. ખોરાકમાં સૂકા ચારાની ઉણપ તેમજ દાણાંનાં વધારે પ્રમાણને કારણે અપ્રત્યક્ષ એસીડીટી. લપસણી જમીન અસમતલ કે ખરબચડી જમીન ખરીની અયોગ્ય સારસંભાળ

સામાન્ય પશુ ચાલતી વખતે પોતાની પીઠ સીધી રાખે છે.

સ્વસ્થ પગ કરોડરજ્જુને સમાંતર હોય છે. જ્યારે અસરગ્રસ્ત પગને પશુ બહારની તરફ વાળીને ઊભું રહે છે. (તીરનું નિશાન)

ઘૂંટણ અને પાછળનાં પગના સાંધામાં ખરાબ જમીનને કારણે ઈજા થાય છે.

સુજેલા પગની ઉપરની ખરી બીજા પગ કરતાં વધારે દૂર હોય છે.

મધ્યમ પ્રકારના ચેપમાં સોજો સમાન આકારનો હોય છે.

વધારે ચેપમાં સોજો અસમાન આકારનો હોય છે.

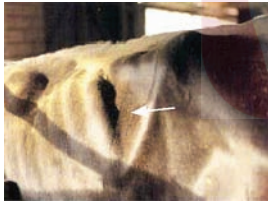

૭. ખોરાકના સંકેતો

ખોરાકના સંકેતો ખોરાકના સંચાલનને પ્રદર્શિત કરે છે, જેની સમજણ ખેડૂતને સારો નફો રળવામાં મદદ કરે છે કારણ કે, ડેરી વ્યવસાયમાં ૭૦ ટકા ખર્ચ પશુ ખોરાક પાછળ થાય છે.

શરીરની અવસ્થા, છાણનું બંધારણ અને પાચ્યતા ગુણાંક વિચારણાની સ્થિતિ અનુસાર યોગ્ય હોવા જોઈએ.

શું જાણવું જોઈએ	શું અસામાન્ય છે	સંભવિત કારણો
<ul style="list-style-type: none"> પશુનો તેની વિચાવાની સ્થિતિ અનુસાર યોગ્ય પ્રથમ આમાશય (પેટ) તુષ્ટિ ગુણાંક હોવો જોઈએ. 	<ul style="list-style-type: none"> વિચાવાની સ્થિતિ અનુસાર યોગ્ય પ્રથમ આમાશય (પેટ) તુષ્ટિ ગુણાંક ન હોવો. 	<ul style="list-style-type: none"> પાચનતંત્રની બીમારીઓ અપૂરતો આહાર
<ul style="list-style-type: none"> વિચાવાના સમયે પશુનો શરીર અવસ્થા ગુણાંક ૩ હોવો જોઈએ. ઓછો પણ નહીં કે વધારે પણ નહીં. (શરીર અવસ્થા ગુણાંક જુઓ) સારાં પરિણામ માટે પશુ વિચાવાના અને પ્રથમ ગર્ભાધાન વચ્ચે શરીર અવસ્થાના ગુણાંકમાં ૦.૫ કરતાં વધારે ફેરફાર ન હોવો જોઈએ. 	<ul style="list-style-type: none"> નીચો શરીર અવસ્થા ગુણાંક ઉચ્ચ શરીર અવસ્થા ગુણાંક 	<ul style="list-style-type: none"> ખરાબ તબિયત/જૂની બીમારી અપૂરતો આહાર જરૂર કરતા વધુ આહાર
<ul style="list-style-type: none"> છાણ/વિષ્કાના બંધારણનો ગુણાંક ૩ હોવો જોઈએ. (છાણનાં બંધારણનો ગુણાંક જુઓ) 	<ul style="list-style-type: none"> છાણનાં બંધારણનો ઊંચો ગુણાંક છાણનાં બંધારણનો નીચો ગુણાંક 	<ul style="list-style-type: none"> વધુ પડતો રેસાવાળો આહાર કેશિયમની ઉણપ કિટોસિસ એસિડિટી આહારમાં દાણાનું વધુ પ્રમાણ આંતરડાની જૂની બીમારી (જોન રોગ વગેરે)
<ul style="list-style-type: none"> વિચાવાની સ્થિતિ અનુસાર પાચ્યતાનો ગુણાંક ૨-૩ની વચ્ચે હોવો જોઈએ. (છાણ પાચ્યતા ગુણાંક જુઓ). 	<ul style="list-style-type: none"> નીચો છાણ પાચ્યતા ગુણાંક 	<ul style="list-style-type: none"> અસમતોલ આહાર

વિચાવા બાદ એક અઠવાડિયા સુધી પ્રથમ આમાશય(પેટ) તુષ્ટિ/ ભરાવ ગુણાંક ૨ રહેતો હોય છે. જો તે પછી પણ આ આંક ૨ જેટલો રહે તો પશુને પૂરતો આહાર નથી મળી રહ્યો તેનો સંકેત મળે છે. (જમણો)

શરીર અવસ્થા ગુણાંક કોઈ પણ પશુ જૂથના ખોરાક સંચાલન અને આરોગ્યનાં સ્તરની જાણકારી આપે છે.

શું તમે જાણો છો? શરીર અવસ્થા ગુણાંક ૩ કરતાં વધારે ન હોવો જોઈએ.

ઉચ્ચ શરીર અવસ્થા ગુણાંક (૩ કરતાં વધારે) પશુનાં શરીરમાં પાચનતંત્ર સંબંધિત બીમારીઓ જેવી કે કિટોસિસ, કેટી લિવર, મેલી ન પડવી કે અન્ય પ્રજનન સંબંધિત બીમારીઓના સંકેત આપે છે.

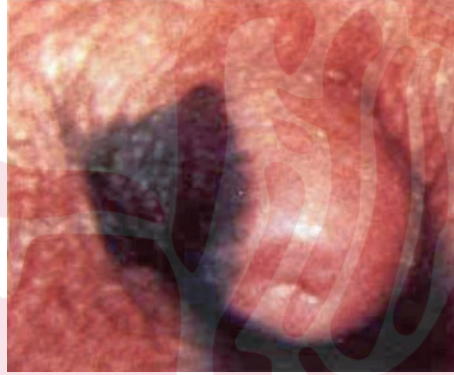
૮. સ્વચ્છતા અને આંચળના સ્વાસ્થ્ય સંકેતો

સ્વચ્છતા અને આંચળના સ્વાસ્થ્ય માપવાથી આપણને તબેલાની સાફસફાઈનાં સ્તર તેમજ દૂધ દોહવાની રીતો વિશે જાણવામાં મદદ મળે છે.

શું જાણવું જોઈએ	શું અસામાન્ય છે	સંભવિત કારણ
<ul style="list-style-type: none"> સ્વચ્છતા ગુણાંક ૧ હોવો જોઈએ; પશુનાં પાછળના પગના નીચેના ભાગે, પૂંછડી કે બાવલાની આસપાસ કોઈ ગંદકી ન હોવી જોઈએ, માત્ર તાજાં કે સૂકાયેલા છાંટા હોઈ શકે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> પશુનાં પાછળનાં પગના નીચેના ભાગે, પૂંછડી કે બાવલા ઉપર સૂકાયેલી ગંદકી 	<ul style="list-style-type: none"> પૂરતી જગ્યાની ઉણપ તબેલાની અપૂરતી સફાઈ ખરાબ છાણ બંધારણ ગુણાંક
<ul style="list-style-type: none"> આંચળ સ્વાસ્થ્ય ગુણાંક ૧ હોવો જોઈએ; સ્તનાગ્ર મુલાયમ હોવા જોઈએ તેમજ ત્યાં કડક પોપડી ન હોવી જોઈએ. 	<ul style="list-style-type: none"> આંચળ સ્વાસ્થ્ય ગુણાંક વધારે 	<ul style="list-style-type: none"> દૂધ દોહવાની અયોગ્ય રીત દૂધ દોહવાનાં મશીનનો ખોટી રીતે ઉપયોગ
	<ul style="list-style-type: none"> આંચળની ત્વચામાં ચીરા 	<ul style="list-style-type: none"> રૂક્ષતા

સ્વચ્છતા ગુણાંક -૧

આંચળ ગુણાંક ૧ : મુલાયમ સ્તનાગ્ર

૯. ગરમીથી તણાવના સંકેતો

પશુના હાંફવાના ગુણાંકથી ગરમીથી થતાં તણાવનું સ્તર જાણી શકાય છે.

પશુના હાંફવાનો ગુણાંક ક્યારેય પણ ૨ થી વધુ ન હોવો જોઈએ.

હાંફવાનો ગુણાંક	થસન દર/ મિનિટ	પશુની અવસ્થા
૦	૪૦ થી ઓછો	સામાન્ય
૧	૪૦-૭૦	હળવું હાંફવું, લાળ નથી પડતી તથા છાતીમાં હલન-ચલન દેખાય.
૨	૭૦-૧૨૦	ઝડપથી હાંફવું, લાળ પડે છે પણ મોટું બંધ રહે છે.
૨.૫	૭૦-૧૨૦	ગુણાંક ૨ની જેમ, પરંતુ મોટું બુલે છે પણ જીભ બહાર નથી નીકળતી.
૩	૧૨૦-૧૬૦	મોટું બુલું હોય છે, લાળ ટપકે છે. ગરદન લાંબી અને માથું ઉપર રહે છે.
૩.૫	૧૨૦-૧૬૦	ગુણાંક ૩ જેવું જ, પણ જીભ થોડી બહાર નીકળે છે અને ક્યારેક આખી જીભ બહાર આવે છે, સાથે જ ખૂબ વધારે લાળ પડે છે.
૪	૧૬૦ થી વધુ	મોટું બુલું, સાથે જ જીભ લાંબા સમય સુધી આખી બહાર નીકળેલી, અતિશય લાળ પડે છે.

એક પશુ કે જેનો હાંફવાનો ગુણાંક ૩ છે તેનું મોટું બુલું છે અને મોઢામાંથી લાળ પડી રહી છે.

૧૦. તબેલા/પશુઆવાસ અંગેના સંકેતો

તબેલા/પશુઆવાસ અંગેના કેટલાક સંકેતો પશુના આરામ સાથે સીધો સંબંધ ધરાવે છે.

વર્ણન	શું જાણવું જોઈએ	મહત્વ
તબેલાની સ્થિતિ	<ul style="list-style-type: none"> આસપાસની જગ્યાથી થોડી ઉંચી હોવી જોઈએ જેથી પાણીનો યોગ્ય નિકાલ સંભવ બને. 	<ul style="list-style-type: none"> તેના કારણે તબેલામાં પાણી ભરાવાની અને ભેજ રહેવાની સમસ્યા જતી રહે છે. રોગ ફેલાવતા જીવજંતુની સંખ્યા ઘટે છે.
તબેલાની રચના	<ul style="list-style-type: none"> જ્યાં પાંચ કલાક કે તેના કરતાં વધારે સમય સુધી તાપમાન ૩૦ ડિગ્રી સેલ્સિયસ કે તેના કરતાં વધારે રહે છે ત્યાં પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશા અભિગમ / દરવાજો લાભકારક રહે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> તેના કારણે પશુનો ચારો અને પીવાનું પાણી હંમેશા છાંયામાં રહે છે અને પશુને હંમેશા પાણી અને ચારો છાયડાંમાં મળી રહે છે.
તબેલાની દિવાલ	<ul style="list-style-type: none"> દિવાલો હવાની પ્રાકૃતિક અવર-જવરને અવરોધતી ન હોવી જોઈએ ગરમ જગ્યાએ તબેલામાં દિવાલની જરૂર નથી હોતી. વધારે પડતાં ગરમ સ્થળોએ ગરમ હવાની અવર-જવરને અટકાવવા માટે પશ્ચિમ દિશામાં દિવાલ બનાવવી જરૂરી છે. ઠંડી જગ્યાએ તબેલામાં ઉત્તર-દક્ષિણ અભિગમ ઠીક રહે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> ખોટી રીતે બનાવવામાં આવેલી દિવાલને કારણે તબેલામાં હવાની પ્રાકૃતિક અવર-જવર રોકાય છે, જેથી પશુને ગરમીથી તણાવ થાય છે. સૂર્યપ્રકાશ તબેલાના દરેક ખૂણામાં પહોંચે છે જેથી જમીન કોરી રાખવામાં મદદ મળે છે. જો પશુને આખો દિવસ ચરતાં રાખવામાં આવતા હોય તો આ અભિગમ લાભદાયક છે

વર્ણન	શું જાણવું જોઈએ	મહત્વ
હવાની અવર-જવર	<ul style="list-style-type: none"> તબેલામાં એમોનિયાની દુર્ગંધ ન હોવી જોઈએ. તબેલાની વચ્ચોવચ્ચ ઊભેલા માણસને ગભરામણ ન થવી જોઈએ. તબેલામાં આદર્શ હવાનો પ્રવાહ ઓછામાં ઓછો ૧ મીટર/સેકન્ડ હોવો જોઈએ. 	<ul style="list-style-type: none"> હવાની પૂરતી અવર-જવરને કારણે પશુ ગરમીના કારણે તણાવમાં નથી આવતું. હવાની પૂરતી અવર-જવરને કારણે શ્વાસને લગતા રોગો થવાનું જોખમ પણ ઘટી જાય છે.
પ્રકાશ	<ul style="list-style-type: none"> દિવસના સમયે તબેલામાં આરામથી વાંચી શકાય તેટલો પ્રકાશ હોવો જોઈએ. દિવસમાં ૧૬-૧૮ કલાક પૂરતો પ્રકાશ હોવો જોઈએ (૨૦૦ lux) અને ૮ કલાક અંધકાર (૫ lux) 	<ul style="list-style-type: none"> આખા દિવસ દરમિયાન તબેલામાં કમસે કમ ૮ કલાક પ્રકાશ રહેવો જોઈએ. વધુ પ્રકાશમાં રહેતા પશુઓ વધુ સક્રિય હોય છે, વધુ ખોરાક લે છે અને ગરમીના વધુ સારા સંકેતો દર્શાવે છે. સ્તનપાન કરાવતા પ્રાણીઓને વધુ પ્રકાશની જરૂર હોય છે.
ભોંયતળિયું	<ul style="list-style-type: none"> જમીન ઉપર ખરીથી ઉપજેલા લપસવાનાં નિશાન ન હોવા જોઈએ. તબેલાના ભોંયતળિયા પર માણસ ખુલા પગે આરામથી ચાલી શકવો જોઈએ. ભોંયતળિયું નરમ હોવું જોઈએ અને લપસણું ન હોવું જોઈએ જો રબરની શીટ હોય, તો તેની લંબાઈ પૂરતી હોવી જોઈએ 	<ul style="list-style-type: none"> પશુના આરામની સ્થિતિમાં સુધારો થાય છે. ખરીની સમસ્યાઓમાં ઘટાડો થાય છે. લપસવાના કારણે પશુના નિતંબ ઉપર ઈજા થઈ શકે છે જેના કારણે કાયમી પંગુતા આવી શકે છે. પશુને ચાલવામાં તકલીફ પડી શકે છે અને તે આનાકાની કરે છે. જેને લીધે ખરીની સમસ્યા થઈ શકે છે.
પ્રવાહી કચરાનું વ્યવસ્થાપન	<ul style="list-style-type: none"> તબેલામાંથી નીકળતો પ્રવાહી કચરો તબેલાની આસપાસ ન ભરાવો જોઈએ. 	<ul style="list-style-type: none"> પ્રવાહી કચરો ભરાવાના લીધે કિટાણુજનક રોગોની સમસ્યા વકરી જાય છે. તેના કારણે પશુનું ગતિવિધિ ચક્ર પ્રભાવિત થાય છે અને પશુનું ઉત્પાદન ઘટી જાય છે.
જગ્યાની જરૂરીયાત	<ul style="list-style-type: none"> ખુલા તબેલામાં દરેક પશુ માટે ૧૬૦ ચોરસ ફૂટ જગ્યા હોવી જરૂરી છે, જેમાંથી ૪૦ ચો. ફૂટ જગ્યા છત વાળી હોવી જોઈએ. દરેક પશુને ચારો ચરવા માટે ગમાણમાં ૨ ચો. ફૂટની જગ્યા હોવી જોઈએ. દરેક પશુને પાણી પીવા માટે ગમાણમાં ૩ ઘનફૂટની જગ્યા હોવી જરૂરી છે. પશુને ઉઠવા માટે આગળ પૂરતી જગ્યા હોવી જોઈએ. 	<ul style="list-style-type: none"> પશુને પૂરતી જગ્યા મળવાને કારણે તે પોતાનો પ્રાકૃતિક વ્યવહાર પ્રગટ કરે છે તથા ખુલામાં રહેવાને કારણે તેમની ખરીઓની સ્થિતિ સારી રહે છે અને તેમનાં ઉત્પાદનમાં વધારો થાય છે.
ગમાણ - (રેલિંગ)ની સ્થિતિ	<ul style="list-style-type: none"> ગરદનની ઉપર કે નીચેના ભાગે થયેલા ઘાની ઉપસ્થિતિ દર્શાવે છે કે ગમાણમાં લગાવેલી (રેલિંગ)ની સ્થિતિ યોગ્ય નથી. ગમાણ તબેલાના ભોંયતળિયા કરતા ૧૨ સેમીથી વધુ ઊંચી ન હોવી જોઈએ. 	<ul style="list-style-type: none"> તે પશુને ઊંડો ઘા લાગ્યો હોય તો તેના કારણે તેનો ખોરાક ઘટી શકે છે, જેના કારણે તેમનાં ઉત્પાદનમાં ઘટાડો થાય છે. જો ગમાણ ઊંચી હોય, તો પશુઓ ખોરાક ફેલાવવાનું શરૂ કરે છે, જો નીચે હોય તો આગળના પગ પર ઘણું દબાણ આવે છે જે ખરીની સમસ્યાઓ તરફ દોરી શકે છે.

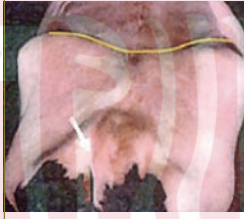

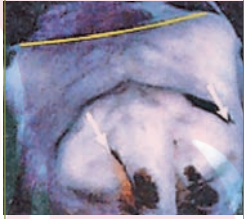
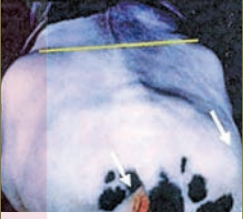

૧૧. તણાવ કે દર્દ વખતે પશુ દ્વારા ઉત્પન્ન કરવામાં આવતા અવાજો

ઉંમરલાયક પશુ માત્ર આહાર લેતી વખતે, દૂધ આપતી વખતે, ગરમીમાં, વાછરડુ છૂટું પડી જવું કે મોત ઉપર જ અવાજ કરે છે. સામાન્ય અવાજો અને દર્દ કે તણાવ વખતે ઉત્પન્ન થતાં અવાજો વચ્ચેના અંતરને સમજવું ખૂબ જ જરૂરી છે, જેથી સમસ્યાની ગંભીરતાને ઘટાડવા માટે જરૂરી પગલાં લઈ શકાય. દર્દ વખતે ઉત્પન્ન થતાં કેટલાક અવાજો નીચે અનુસાર છે.

ઉત્પન્ન અવાજ	સંલગ્ન પરિસ્થિતિ	મહત્ત્વ
• જોરથી ભાંભરવું (ઓડકાર ખાવો)	• ખૂલેલું મોઢું, માથું આગળ કે ઉપરની તરફ ખેંચાયેલું	• વાછરડાંને બોલાવવું, દોહવા માટેની પોક (દૂધથી ભરેલું બાવલું), ભૂખ કે તરસ, મદના સમયે ઘણા અન્ય સભ્યોને બોલાવવા માટે
• ટૂંકી ચીસ પાડવી	• સંભવિત કારણના તરત બાદ (જેમ કે વાગવા કે દરવાજાના અથડાયા બાદ) મોઢું ખુલું, માથું સામાન્ય રીતે ઉપર ઉઠેલું	• ડર કે દર્દના કારણે
• સતત ચીસ પાડવી	• વયસ્ક સ્વસ્થ માદા પશુ કે જેને કોઈ જ માનસિક બીમારી ન હોય	• પશુ સતત મદમાં રહેતું (નિષ્ક્રોમેનિક) હોવાનું લક્ષણ
	• કોઈ પણ ઉંમરનું પશુ કે જેમાં માનસિક વિકારનું લક્ષણ પણ હોય, સાથે જ તેનો અવાજ વારંવાર તૂટી રહ્યો હોય અને શરીરના પાછળના ભાગે લકવાનાં લક્ષણ	• રેબિઝ (હડકવા)નાં લક્ષણ
• ટૂંકું બબડવું	• ઊભા થતાં કે ઢાળ ઉતરતાં અથવા દબાણની પ્રતિક્રિયા	• પેટમાં દુઃખાવાનાં લક્ષણો • જો દુઃખાવો છાતીનાં આગળનાં ભાગે થતો હોય તો અણીદાર લોખંડનો ટુકડો ગળી જવાને કારણે થતી હૃદયની બીમારીનું લક્ષણ છે.
• લાંબા સમય સુધી કણસવાનો અવાજ, સાથે શ્વાસ બહાર છોડવો	• જાતે જ અથવા તો થોડી મહેનત બાદ, માથું અને ગરદન ખેંચાયેલાં, શ્વાસ છોડવામાં તકલીફ	• છાતીમાં ગાંઠ કે કોઈ રોગ જેમાં ફેફસાં ઉપર દબાણ પડતું હોય.
• શ્વાસ લેતી વખતે નસકોરા, ગર્જના કે કણસવાનો અવાજ	• શ્વાસ લેવામાં સ્પષ્ટ તકલીફ	• ઉપરનું શ્વસન તંત્ર સંકોચાઈ ગયું હોવાના સંકેતો • શ્વસન તંત્ર સંબંધિત બીમારીના સંકેતો જેવી કે નસકોરાનાં પરજીવી
• ખાંસી	• સૂકી અને તાકાતવાળી ખાંસી કે જે ખોરાક લેવા સિવાય થાય છે.	• ઉપરનાં શ્વસનતંત્રનાં રોગનાં લક્ષણ
	• ભીની અને સાધારણ ખાંસી	• ન્યૂમોનિયાનાં લક્ષણો • ફેફસાંમાં કૃમિનાં લક્ષણ

ક. શરીર અવસ્થા ગુણાંક (BCS)

ગુણાંક -૧	ગુણાંક -૨	ગુણાંક -૩	ગુણાંક -૪	ગુણાંક -૫
				
પૂંછડીનાં ઉપલા છેડા ઉપર મોટો ઊંડો ખાડો, ચામડીની નીચે કોઈ ચરબી નહીં, તેમજ ઉપસેલી કરોડરજ્જુ	પૂંછડીનાં ઉપલા છેડા ઉપર ઊંડો પરંતુ હળવો ખાડો, પરંતુ નિતંબનું હાડકું ઉપસી આવેલું અને તેની ટોચ ગોળાકાર	પૂંછડીનાં ઉપલા છેડા ઉપર ખૂબ જ હળવો ખાડો, નિતંબનાં હાડકાં અને તેની ટોચ એકદમ ગોળાકાર	પૂંછડીનાં ઉપલા છેડા ઉપર માંસપેશીઓ ઉપસી આવેલી. હાડકાંની ટોચ ઉપર માંસપેશીઓ જામી ગયેલી	પૂંછડીનાં ઉપલા છેડા ઉપર ત્વચાની નીચે ચરબીનું જાડું આવરણ, હાડકાંઓની ટોચ ગોળાકાર

પશુની ગર્ભાવસ્થાના થોડાં સમ્પ્રદાયોમાં શરીર અવસ્થા ગુણાંક ૨ થઈ શકે છે, પરંતુ દૂધ આપવાનું બંધ કરે ત્યારે શરીર અવસ્થા ગુણાંક ૩ હોવો જોઈએ. જે પશુઓનો શરીર અવસ્થા ગુણાંક ૩.૫ કરતાં વધારે હોય છે તેમને પાચનતંત્ર અને પ્રજનન અંગેની સમસ્યાઓ થાય છે.

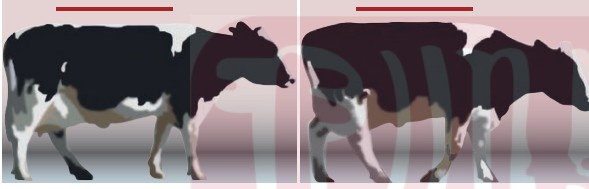
ખ. પ્રથમ આમાશય (પેટ) ભરાવ/તુષ્ટિ ગુણાંક

ગુણાંક -૧	ગુણાંક -૨	ગુણાંક -૩	ગુણાંક -૪	ગુણાંક -૫
				
ત્વચાની આયુરેખાઓ નિતંબનાં હાડકાંની નીચે રહે છે.	પ્રથમ આમાશય (પેટ) ખાડો ત્રિકોણાકારતો દેખાય છે.	પાંસળીઓની પાછળ પ્રથમ આમાશય (પેટ)નો ખાડો દેખાય છે.	પ્રથમ આમાશયનો ખાડો દેખાતો નથી.	પેટની ત્વચા એકદમ ખંચાયેલી દેખાય છે.

વિચારના પ્રથમ સમ્પ્રદાયોમાં પશુનો ગુણાંક ૨ હોઈ શકે છે. દૂધ આપતા (દુધાળા) સારા પોષિત પશુનો ગુણાંક ૩ હોય તો યોગ્ય ગણાય છે. વસુકવાતા સમય પહેલાં પશુ ગુણાંક ૪ અને વસુકેલ પશુમાં ગુણાંક ૫ હોવો જોઈએ.

ગ. હલન ચલનનો ગુણાંક

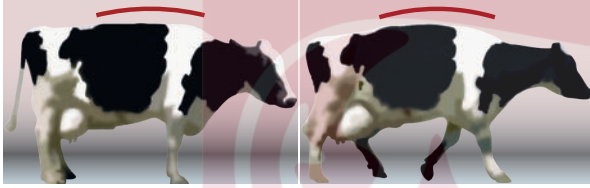
ગુણાંક ૧ સામાન્ય

પશુ આત્મવિશ્વાસ સાથે આખું અને લાંબું ડગલું ભરે છે. પશુ પોતાની કમરને સીધી રાખીને પોતાનાં ચારેય પગ ઉપર સરખું વજન આપીને ચાલે છે.

ગુણાંક ૨: સામાન્ય લંગડું

ઊભા થતી વખતે પશુ પોતાની પીઠને સીધી રાખે છે પરંતુ ચાલતી વખતે પીઠને ખૂંધતી તરફ ઝૂકાવે છે. ચાલ થોડી અસામાન્ય હોય છે પરંતુ અસરગ્રસ્ત પગનો ઝડપથી ખ્યાલ નથી આવતો.

ગુણાંક ૩: મધ્યમ લંગડું

પશુ ચાલતી વખતે અને ઊભુ હોય ત્યારે પોતાની કમરને ધૂંધતા આકારે ઝૂકાવે છે, અને તાતાં તાતાં ડગલાં ભરીને ચાલે છે.

ગુણાંક ૪: લંગડું

પશુ ઊભુ હોય ત્યારે અને ચાલતી વખતે પશુની પીઠ ખૂંધ આકારની રહે છે, તેમ છતાં પશુ પોતાનું વજન ઉપાડી શકે છે.

ગુણાંક ૫: કષ્ટદાયક લંગડપશું

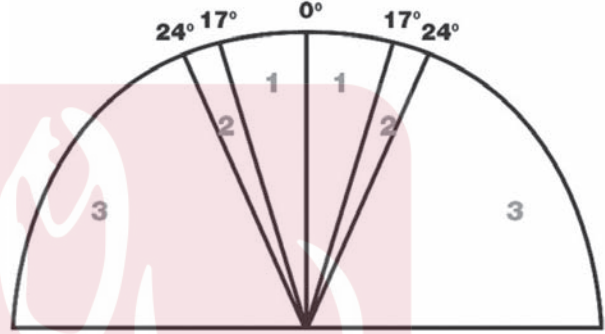
આવી સ્થિતિમાં પશુની કમર ખૂંધતા આકારની જ બની જાય છે તથા પશુ ચાલવામાં આનાકાની કરે છે. તે પોતાના અસરગ્રસ્ત પગ ઉપર સહેજ પણ ભાર નથી આપતું.

શું તમે જાણો છો? અસરગ્રસ્ત પગને કઈ રીતે ઓળખી શકાય?

આગળના પગ - જ્યારે પશુના આગળના બે પગમાંથી કોઈ એક અસરગ્રસ્ત હોય તો પશુ અસરગ્રસ્ત પગ ઉપર વજન નાખતી વખતે પોતાનું માથું ઊંચું કરે છે, જ્યારે સ્વસ્થ પગ પર વજન નાખતી વખતે પોતાનું માથું નીચે રાખે છે. પાછળના પગ - જ્યારે પાછળનો કોઈ પગ અસરગ્રસ્ત હોય તો પશુ ચાલતી વખતે પોતાનું માથું નીચે રાખે છે, જ્યારે સ્વસ્થ પગ ઉપર વજન આપતી વખતે તેનું માથું ઊંચું રહે છે.

ઘ. પગનો ગુણાંક

- પગનો ગુણાંક પશુનાં પાછલા પગની મુદ્રાનું વર્ણન કરે છે.
- તે અંદર તેમજ બહારનાં પંજાની ઊંચાઈ વચ્ચેના અંતર અને પશુ દ્વારા માંડવામાં આવતા પગ સાથે સંબંધિત છે.
- પશુ પગનાં તળિયાનાં દર્શને ઓછું કરવા માટે પગને બહારની તરફ વાળી લે છે. આવું થવાની શક્યતા લપસાણી જમીન ઉપર વધારે રહે છે, કે જ્યાં પશુ એડી ઉપર પોતાનું વજન નાખીને ચાલે છે.
- આ ગુણાંક પશુ જ્યારે ઊભું હોય ત્યારે, પશુના પગ તેની પીઠને સમાંતર હોય ત્યારે, તેનાં કાટખૂણાની સ્થિતિ ઉપર નિર્ભર કરે છે.
- ગુણાંક ૧: ૦ અંશથી ૧૭ અંશ (૯૦ અંશની સરખામણીએ) આદર્શ સ્થિતિ છે. છતાં ખરીની સમસ્યા થઈ શકે છે.
- ગુણાંક ૨: ૧૭થી ૨૪ અંશ (૯૦ અંશની સરખામણીએ)
- ગુણાંક ૩: ૨૪ અંશ કરતાં વધારે (૯૦ અંશની સરખામણીએ)

ચ. છાણનાં બંધારણનો ગુણાંક

ગુણાંક - ૧	ગુણાંક - ૨	ગુણાંક - ૩	ગુણાંક - ૪	ગુણાંક - ૫
				
ઢીલું અને ખૂબ જ પાણીવાળું, જઠર અને આંતરડાની બીમારીના કારણે સંભવિત	દહીં જેવું બંધારણ, પડે એટલે ફેલાઈ જાય છે, અસમતોલ આહારને કારણે સંભવિત	૨-૩ સેન્ટીમીટર મોટી મોટી પોપડીઓ જેના ઉપર એક બિંદુ હોય, જોડા ઉપર તથી ચોંટતું	છાણ ઘાટું હોય છે, સુનિશ્ચિત આકાર લઈને ચકરીની જેમ એકબીજા ઉપર ગોઠવાયેલું હોય છે. જોડા ઉપર ચોંટે છે.	લગભગ ગોળાકાર દડા સ્વરૂપે હોય છે અને જોડા ઉપર વિશાત છોડે છે.

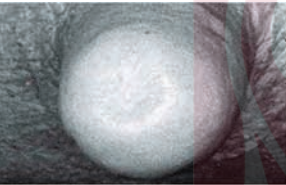
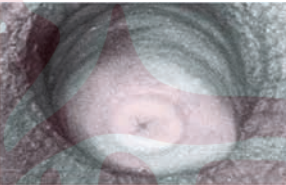
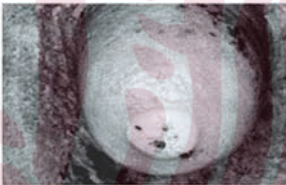
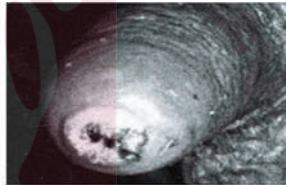

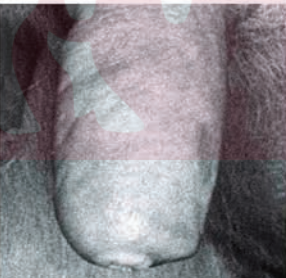
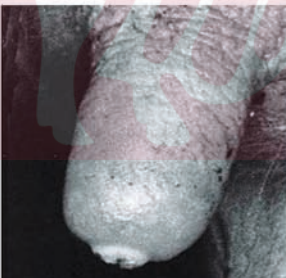
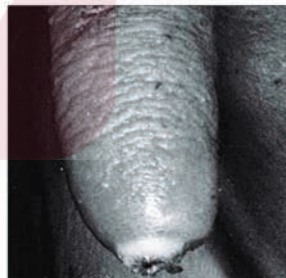
દૂધાળાં ઢોર માટે છાણનો આદર્શ ગુણાંક ૩ છે. વાછરડાં અને વસુકેલ પશુઓ માટે ૪ કે ૫નો ગુણાંક યોગ્ય છે. તે અસંતુલિત આહારનો પણ સંકેત આપે છે.

ઇ. છાણ પાચ્યતા ગુણાંક

ગુણાંક -૧	ગુણાંક -૨	ગુણાંક -૩	ગુણાંક -૪	ગુણાંક -૫
છાણ કીમ જેવાં બંધારણનું હોય છે, તે એકધારું અને અસ્થિર હોય છે. છાણમાં નહીં પચેલાં કણો જોવા મળતાં નથી.	છાણ કીમ જેવું અને એકધારું હોય છે. છાણમાં કેટલોક નહીં પચેલો પદાર્થ મળે છે.	છાણ એકધારું નથી હોતું, નહીં પચેલા આહારતા ટુકડાઓ તેમાં જોવા મળે છે. છાણને હાથથી દબાવવામાં આવે તો નહીં પચેલાં રેસાઓ આંગળી ઉપર ચોટી જાય છે.	આહારતા મોટા કણો છાણમાં દેખાય છે. હાથેથી દબાવતાં નહીં પચેલા રેસાઓની ગોળી હાથમાં ચોટી જાય છે.	છાણમાં નહીં પચેલાં આહારનાં મોટા કણો હોય છે જેને સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે.
દૂધાળા અને શુષ્ક પશુઓ માટે આદર્શ	દૂધાળાં અને શુષ્ક પશુઓ માટે સ્વીકાર્ય	શુષ્ક પશુઓ અને વાછરડાંઓ માટે સ્વીકાર્ય	સંતુલિત આહારની જરૂર છે.	સંતુલિત આહારની જરૂર છે.

જ. આંચળ ગુણાંક

ગુણાંક -૧	ગુણાંક -૨	ગુણાંક -૩	ગુણાંક -૪
			
			
આંચળતો નીચેનો ભાગ મુલાયમ હોય છે અને તેના ઉપર ઘા કે ઉઝરડા નથી હોતા.	ઉપસી આવેલો ઉઝરડો કે જે થોડો ઉપસેલો હોય છે.	ઘા ખરબચડો હોય છે અને તેમાં કેરોટિન બનવાનું શરૂ થઈ ગયું છે.	ખૂબ જ ખરબચડો ઘા જેમાં કેરોટિન ભરાયેલું છે અને ચીરા પણ પડી ગયા છે.

ઝ. સ્વચ્છતા ગુણાંક

પાછળનો ભાગ (પૂંછડી સાથે)	પાછળનો નીચેનો પગ	બાવલું
		
		
		

ગુણાંક -૧ : સ્વચ્છ
કોઈ કીચડ નથી હોતો પરંતુ
તાજુ કે સૂકાયેલું છાણ લાગેલું
હોય છે.

ગુણાંક -૨ : ગંદુ
હથેળી કે તેના કરતાં મોટા
આકારના કીચડના નિશાન.

ગુણાંક -૩ : ખૂબ જ ગંદુ
પગનો નીચેનો ભાગ ખૂબ જ
ગંદો હોય છે.

March-2022

રાષ્ટ્રીય ડેરી વિકાસ બોર્ડ,

આણંદ - ૩૮૮૦૦૧, ગુજરાત

ફોન: ૦૨૬૯૨-૨૬૦૧૪૮, ૨૬૦૧૪૯ ફેક્સ: ૦૨૬૯૨-૨૬૦૧૫૭, વેબસાઈટ : www.nddb.coop

[facebook.com/NationalDairyDevelopmentBoard](https://www.facebook.com/NationalDairyDevelopmentBoard)

www.dairyknowledge.in